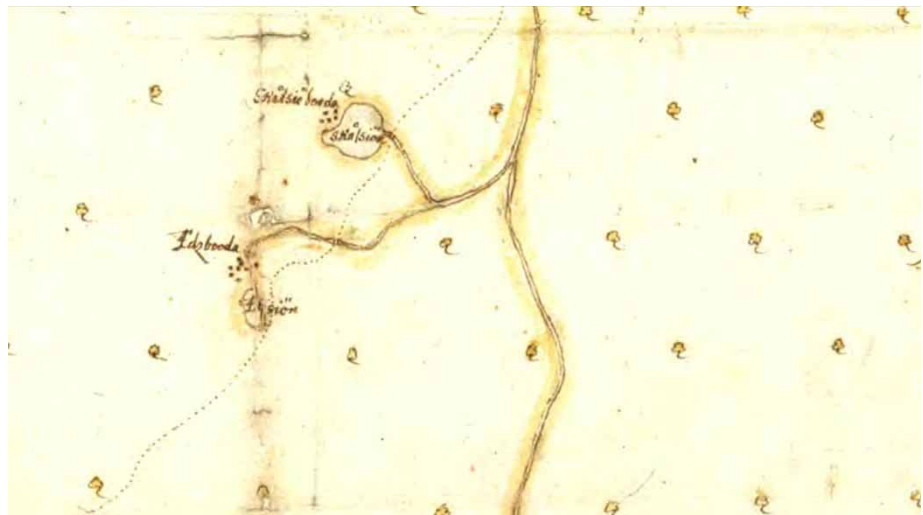

VINDKRAFT HÄLSINGESKOGEN

Arkeologisk förstudie

Alfta socken
Ovanåkers kommun
Hälsingland
2012

Bo Ulfhielm

VINDKRAFT HÄLSINGESKOGEN

Arkeologisk förstudie

Alfta socken
Ovanåkers kommun
Hälsingland
2012

Rapport 2012:18
Bo Ulfhielm

Länsmuseet Gävleborgs rapportserie

Rapportserien innefattar rapporter inom länsmuseets verksamhetsområden arkeologi, bebyggelsehistoria, byggnadsvård, kulturmiljövård, etnologi, konst- och kulturhistoria.

Du kan själv ladda hem rapporter i PDF format från länsmuseets hemsida eller beställa kostnadsfritt i PDF format inger.eriksson@xlm.se eller 026-65 56 42.

Rapporter (tryckt), böcker och mycket annat kan Du köpa/beställa i länsmuseets butik butik@xlm.se eller 026-65 56 35.

Utgivning och distribution:

Länsmuseet Gävleborg

Box 746, 801 28 Gävle

Tel 026-65 56 00

www.lansmuseetgavleborg.se

© Länsmuseet Gävleborg 2012

Omslagsbild: Utdrag ur sockenkarta från 1600-talet med delar av norra förstudieområdet. Lantmäteristyrelsens arkiv.

Allmänt kartmaterial från Lantmäteriverket. Medgivande MS2010/01366.

ISSN 0281-3181

Print: Länsmuseet Gävleborg

INNEHÅLL

Bakgrund	5
Målsättning och metod.....	5
Områdets kulturhistoria	5
Kulturhistoriska register	6
Historiska kartor	7
Hembygds litteratur och kontakter	9
Förslag på fortsatta åtgärder	9
Sammanfattning.....	10
Källförteckning	11
Bilaga.....	12
Karta 1.....	12
Karta 2.....	13

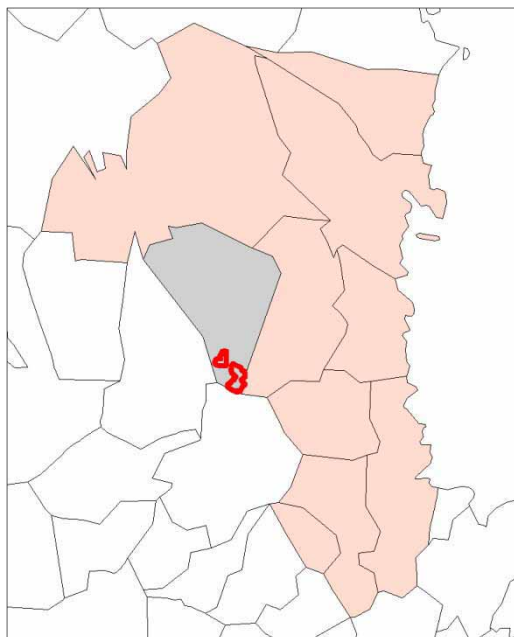

Bild 1. Gävleborgs län med Ovanåkers kommun och förstudieområdena markerade.

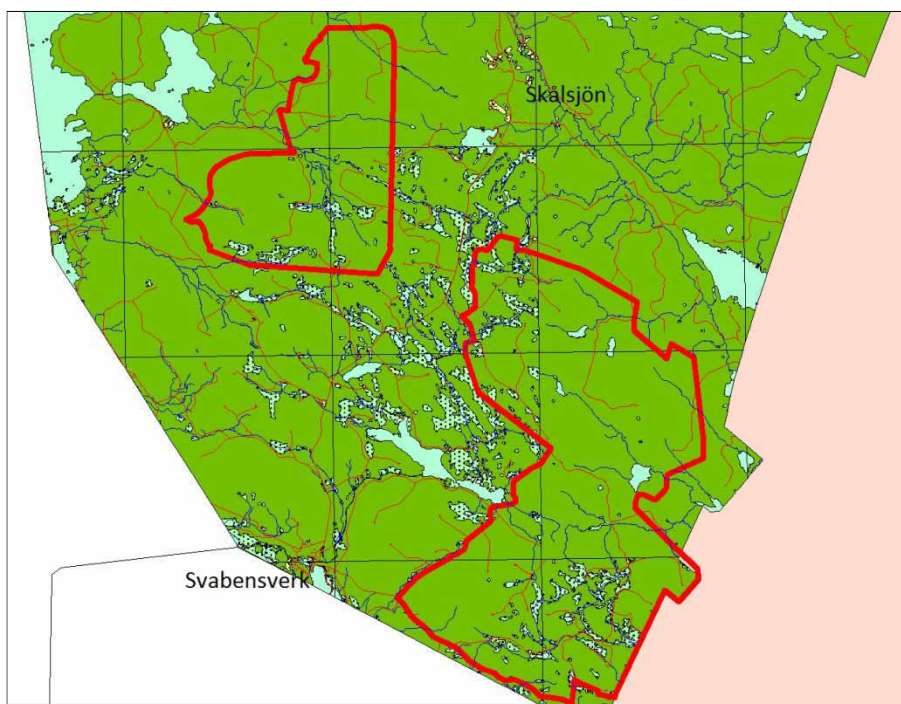

Bild 2. Förstudieområdena ligger på var sin sida om väg 50 norr om Svabensverk. Efter digitala fastighetskartan.

BAKGRUND

Länsmuseet Gävleborg har på uppdrag av Bergvik Skog AB genomfört en förstudie av ett område för tänkt vindkraftetablering i Hälsingeskogen, Alfta socken, Ovanåkers kommun, Hälsingland. Etableringen är uppdelad på två områden. Väster om väg 50 är ett område om 18,8 kvadratkilometer och på östra sidan är ett område om 47 kvadratkilometer. Arbetet har utförts under perioden 24/6-2/7 av Bo Ulfhielm, Maria Björck och Katarina Eriksson.

MÅLSÄTTNING OCH METOD

Förstudien är tänkt att vara ett planeringsunderlag för vindkraftparkens översiktliga utformning. Den skall även kunna tjäna som ett förarbete till en påföljande särskild arkeologisk utredning enligt kulturminneslagen.

Arbetet har enbart utförts byråmässigt och inriktats på att granska och analysera befintliga kulturhistoriska data. Dessa har i huvudsak varit:

- Excerpering av Riksantikvarieämbetets fornminnesregister, Skogsstyrelsens Skog och historia registret, samt andra inventeringar och hembygds litteratur i Länsmuseets sockenarkiv.
- Genomgång av det historiska kartmaterialet.
- Kartanalys utifrån ortnamn och topografi.

Utifrån ovanstående genomgång har följande tagits fram:

- En kortfattad generell beskrivning av områdets kulturhistoria.
- Shape-filer i RT90 med alla exciperade lämningar och landskapselement (t.ex. historisk bebyggelse).
- Förslag på hur en särskild arkeologisk utredning skall läggas upp och ungefärlig kostnadsbild. Detta presenteras för exploatören vid ett särskilt möte. Beslut och villkor kring en sådan fattas dock av i regel av Länsstyrelsen.

OMRÅDETS KULTURHISTORIA

Kring Amungens sjösystem finner man boplatser med brända ben och redskap i sten som visar att det bott folk här sedan stenåldern. Samhället baserat på jakt och stenteknologi hade en mycket lång varaktighet i mellannorrlands inland. Först under järnåldern märks en tydlig förändring. Från den tiden är gravfältet på Getryggen vid Amungen (RAÄ 38). Invid gravfältet finns också spår av järnframställning (RAÄ 196). Under järnåldern tycks bosättningarna kring sjösystemen fortgå. Här finner vi ett flertal järnframställningsplatser, gravar och fyndplatser. De omgivande skogarna är dock påfallande fattiga på förhistoriska lämningar.

Någon omfattande bebyggelse etablerades inte i eller intill förstudieområdet under förhistorisk tid, och inte heller under medeltiden. I Hälsinglands första skattelängd från år 1535 finns inga skattlagda gårdar i området (Brink 1994). Först i samband med den finska kolonisationen tog nybyggandet fart. Bosättningen Norra Flät upptogs år 1613 och därefter etablerades Södra Flät och Skålsjön som finnbosättningar under 1600-talet (Wedin 2007:107). Södra Flät fungerade från år 1665 också som sommargästgiveri för resande norrifrån mot Kopparberget och Svärdsjö. En rad fäbodrar från kringliggande byar förekom också i området, vilket ibland orsakat konflikter med den finska kolonisationen (Wedin 2004:40 samt 86).

Områdets befolkningsmässiga storhetstid tog sin början kring sekelskiftet 1800 då Järnbruket Svabensverk grundades. Förutom alla som var sysselsatta på bruket med masugnen och stångjärnshammaren tillkom personal för kolning, malmkörning, och jordbruk för försörjningen. En rad torp etablerades därför i skogen i en krans runt bruket. Många av dem finns kvar idag, trots att befolkningen minskat betydligt sedan 1870-talet då Svabensverk kapellförsamling bestod av omkring 500 personer.

Idag sätter det moderna skogsbruket helt sin prägel på förstudieområdet. Där finns stora ytor med likåldrig skog och ett väl utbyggt nät av skogsbilvägar. Året-runt-bebyggelse saknas numera helt inom förstudieområdena.

KULTURHISTORISKA REGISTER

Flertalet av de aktuella kartbladen fornminnesinventerades 1991, men skogsmarken prioriterades då inte, och inom utredningsområdena registrerades inga poster under ordinarie inventering. I stället har det s.k. Skog och Historia-projekt fångat upp en del av områdets forn- och kulturminnen. Registret administreras av Skogsstyrelsen och har sin grund i en riksomfattande inventering efter kulturminnen som bedrevs i form av ett arbetsmarknadsprojekt åren 1998-2007. Senare har Skogsstyrelsens egen personal fyllt på registret med lämningar som påträffas via inkomna avverkningsanmälningar och fältbesök. Delar av förstudieområdena inventerades 2004. Därefter har granskade lämningar förts över till fornminnesregistret. Därför har de båda registren i detta område grund i samma inventering, det skall dock påpekas att lämningarna som är kvar i Skog och historia-registret inte är antikvariskt granskade.

De kända lämningarna i förstudieområden består av 29 objekt, uteslutande lämningar med koppling till kolning eller skogsbruk. Flertalet är kolbottnar efter resmilor, men det förekommer även fem rektangulära kolbottnar efter liggmilor, vilka som typ är äldre och därför i praxis klassificeras som fasta fornlämningar. En del av dem, t.ex. Alfta 658 är skyltade genom lokala initiativ.

Objektnummer	Lämning	Status
Alfta 630	Grund efter skogsarbetarkoja	Övrig kulturhistorisk lämning
Alfta 631	Grund efter skogsarbetarkoja	Övrig kulturhistorisk lämning
Alfta 285	Kolbotten efter resmila	Övrig kulturhistorisk lämning
Alfta 270	Kolbotten efter resmila	Övrig kulturhistorisk lämning
Alfta 294	Kolbotten efter resmila	Övrig kulturhistorisk lämning
Alfta 289	Grund efter kolarkoja	Övrig kulturhistorisk lämning
Alfta 299	Kolbotten efter resmila	Övrig kulturhistorisk lämning
Alfta 302	Kolbotten efter resmila	Övrig kulturhistorisk lämning
Alfta 297	Kolbotten efter resmila	Övrig kulturhistorisk lämning
Alfta 292	Grund efter kolarkoja	Övrig kulturhistorisk lämning
SoH 35693	Grund efter kolarkoja	Övrig kulturhistorisk lämning
SoH 35634	Kolbotten Liggmila	Fast fornlämning

Tabell 1. Registrerade lämningar i norra delen av förstudieområdet. För positioner, se kartbilaga.

Objektnummer	Lämning	Status
	Södra området	
S & H 37167	Kojgrund	Övrig kulturhistorisk lämning
S & H 37166	Kolbotten	Övrig kulturhistorisk lämning
S & H 37168	Kolbotten	Övrig kulturhistorisk lämning
S & H 42835	Kolbotten	Övrig kulturhistorisk lämning
S & H 40377	Grund efter kolarkoja	Övrig kulturhistorisk lämning
S & H 40376	Kolbotten	Övrig kulturhistorisk lämning
S & H 40768	Kolbotten	Övrig kulturhistorisk lämning
S & H 40391	Kolbotten efter liggmila	Fast fornlämning
S & H 40536	Grund efter kolakoja	Övrig kulturhistorisk lämning
S & H 40381	Grund efter kolning	Övrig kulturhistorisk lämning
S & H 40530	Kolbotten	Övrig kulturhistorisk lämning
Alfta 658	Område med skogsbrukslämningar	Fast fornlämning
Alfta 818	Kolbotten efter resmila	Övrig kulturhistorisk lämning
Alfta 817	Kolbotten efter liggmila + kojgrund	Fast fornlämning
Alfta 819	Område med skogsbrukslämningar	Övrig kulturhistorisk lämning
Alfta 820	Kolbotten efter liggmila	Fast fornlämning

Tabell 2. Registrerade lämningar i södra förstudieområdet. För positioner, se kartbilaga.

HISTORISKA KARTOR

Genomgångna historiska kartor är Generalstabskartan, 1950-talets ekonomiska kartor samt relevanta akter i Lantmäteristyrelsens arkiv.

På den äldsta sockenkartan från 1600-talet finns ingen bebyggelse inom förstudieområdena men däremot intill finns fäbodar vid Skålsjön samt det som kallas Idsoda, vilket motsvarar dagens Nyboda (V1-1:1). Ännu på 1756 års sockenkarta är den brukade bygden mycket begränsad. Fortfarande finns ingen bebyggelse redovisad inom områdena, men i anlutning ser man att t.ex. Långtjärn har börjat brukats.

Först på 1800-talet tar bebyggelsen fart. Nu tillkommer torpen Masberget, Söndagssvedjan och Trågabäcken, alla i södra området. Av dessa finns byggnader kvar på samtliga utom Trågabäcken vars hus är med 1950-talets karta, men sägs ha övergivits redan på 1920-talet. Dessutom finns i området Gäddviksbo, som i senare tider haft karaktären av ett torp, men bebyggelsen började som fäbodar till byn Gäddvik i Alfta.

Namnskicket på de äldre kartorna ger annars en bra bild av områdets kulturhistoria. Kolning till Svabensverk, i form av Nykolningen och Bjuskolningsbäcken. De finska ortnamnen, Pikkalambi (Lilltjärnen) och Paskalamm är tydliga bevis för att de aktuella områdena ingick i den finska kolonisationens intressesfär. Även om endast en fäbod påvisats inom

förstudieområdena är det tydligt hur merparten av skogarna nyttjats för bete från omkringliggande fäbodar. Namn som Lördagsmyran o.s.v. minner om ett rotationssystem efter veckodagarna för djuren på skogsbete.

Bild 3. Skogsdelningskarta 1827 (V1-1:4) redovisar delar av södra förstudieområdet som fäbodskog.

Namn på- slått, -svedjan och -bränningen vittnar också om hur landskapet utnyttjats för att bl.a. tillgodose kringliggande byar och gårdars behov av slätter till djurfoder.

De ovan nämnda ortnamnen med anknytning till verksamheter, har bara excerperats där fysiska spår kan förväntas påträffas och i de fall de är någorlunda platsspecificerade. Därför är Nykolningen medtagen, men inte Bjuskolningsbäcken. Däremot skall givetvis de övriga namnen uppmärksammas i vid fältarbetena i ett senare utredningsskede.

Nr	Typ	Art	Kommentar
1	Kartexcerpering	Kolbotten	"Nykolningen"
2	Kartexcerpering	Koja/bebyggelse	
3	Kartexcerpering	Koja/bebyggelse	
4	Kartexcerpering	Torp	"Trågabacken"
5	Kart- och litteratur excerpering	Fäbod	Gäddviksbo

Tabell 3. De kartexcerperade objekten utgörs av fem platser. En plats för kolbotten och de övriga är bebyggelselämningar.

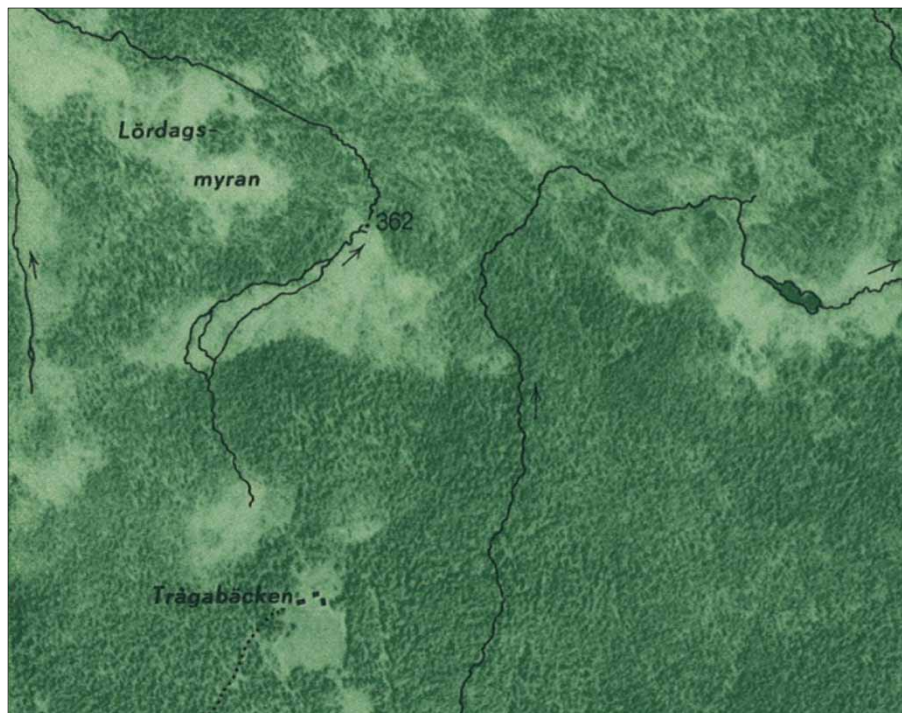

Bild 4. Utdrag ur 1955 års Ekonomiska karta(14G 3a Söndagssvedjan), vilken visar husen från torpet Trågabäcken samt ortnamnet Lördagsmyran som har koppling till fäbodriften i området.

HEMBYGDSLITTERATUR OCH KONTAKTER

Det norra förstudieområdets bebyggelsehistoria är utförligt belagt i Maud Wedins bok *Den skogsfinnska kolonisationen i Alfta, Bollnäs och Hanebo* (Wedin 2004). Här redogörs för den äldre historien för Norra- och Södra Flät samt Skålsjön via en rad historiska källor. För Svabensverk och skogarna kring bruket finns bl.a. artikeln *Svabensverks bruk* i årsskriften *Hälsingerunor* 1949 av Johan Ohlsson.

I förstudien har kontakt tagits med Mats Östberg, Finnskogsmuseet, som känner till flera oregistrerade kolbottnar och andra lämningar i området. Kontakt har även tagits med Stefan Olander, Skalen fäbodar, som även han kan bidra med ytterligare lämningar. Tillsammans håller de båda hembygdsforskarna på att kartlägga och märka upp ett en äldre väg/stig som förbundit områdets bosättningar i det södra förstudieområdet. Tanken är att denna skall röjas fram och kunna användas i turistsatsningar. Då mycket av skogens äldre infrastruktur har försvunnit och ersatts med skogsbilvägar kan en äldre terränganpassad färdväg ha höga upplevelsevärden och bevarandevärden. Det är därför viktigt att denna fångas upp i ett kommande utredningsskede.

FÖRSLAG PÅ FORTSATTA ÅTGÄRDER

Förstudieområdet är liksom en stor del av skogsmarken i övrigt bristfälligt fornminnesinventerat. Antalet kolningsanläggningar från kolning till

Svabensverk torde t.ex. vara avsevärt större än vad som registrerats. Likaså borde det gå att finna spår av diverse utmarksaktiviteter från kringliggande byar, vilka bl.a. antyds av ortnamn. Det kan heller inte uteslutas att bebyggelse-lämningar som fallit emellan kartläggningarna kan påträffas. Det är viktigt i utredningsskedet få med den äldre färdväg som håller på att kartläggas i det södra förstudieområdet samt att fånga upp den lokalkunskap de som utför denna kartläggning besitter.

I det genomgångna materialet har det inte kunnat påvisas några lämningar av sådan dignitet att de kräver att större ytor helt undantas från exploatering.

De båda förstudieområdena har dock en sådan storlek, sammanlagt ca 66 kvadratkilometer, att en fältinventering av hela området skulle bli mycket tidskrävande. Läns museet föreslår i första hand att en särskild arkeologisk utredning enligt KML i vilken fältinventering görs av verksplatser och vägar när en översiktlig layout av vindkraftsetableringen är klar. I de senaste utredningarna Läns museet utfört har praxis varit att verksplatserna inventerats med 100 meters radie och vägarna med 60 meters bredd, vilket ger utrymme för vissa justeringar för påträffade lämningar. I andra hand bör området snävas in så att block kring möjliga verksplaceringar avgränsas, men att övriga ytor inom området, som inte är aktuella för exploatering, utgår.

SAMMANFATTNING

Läns museet Gävleborg har på uppdrag av Bergvik Skog AB genomfört en arkeologisk förstudie av ett område för tänkt vindkraftsetablering i Hälsingeskogen i södra delen av Ovanåkers kommun, Hälsingland. Förstudieområdet består av två ytor om 19 respektive 47 kvadratkilometer norr om Svabensverk.

Förstudien har utförts byråmässigt och bestått i en analys av befintliga kulturhistoriska data över området. Dit hör en genomgång av det historiska kartmaterialet, fornminnesregistret, Skog och Historia-registret samt lokallitteratur och kontakt med hembygdsintresserade. Resultatet är tänkt att vara ett planeringsunderlag för vindkraftparkens översiktliga utformning. Den skall även kunna tjäna som ett förarbete till en påföljande arkeologisk utredning.

Totalt finns 29 registrerade lämningar i de kulturhistoriska registren, samtliga med anknytning till kolning och skogsbruk. Området är dock bristfälligt inventerat och man kan förvänta sig att ett stort antal oregistrerade lämningar förekommer. Dit hör ytterligare kolbottnar, lämningar efter fåboddrift och annat utmarksbruk samt bebyggelselämningar.

I genomgången av de historiska kartorna identifierades fem platser med kulturhistoriska objekt. De utgörs främst av övergiven bebyggelse.

Samtligt excerperat material har GIS-lagts och tillsänts beställaren som shape-filer med geometrier och kortfattad information.

I det genomgångna materialet har det inte kunnat påvisas några lämningar av sådan dignitet att de kräver att större ytor helt undantas från exploatering.

I övrigt anser Läns museet att en särskild arkeologisk utredning enligt kulturminneslagen skall genomföras när en layout för vindkraftparken klar och att man då inventerar nydragning av väg med 60 meters bredd och verksplatserna med 100 meters radie.

KÄLLFÖRTECKNING

Brink, S. 1994. *Hälsinglands äldsta skattelängd*. Skrifter utgivna av ortnamnssällskapet i Uppsala. Serie C. Källskrifter 2. Uppsala.

Jensen, R. 1997. *Fornminnesinventeringen, nuläge och kompletteringsbehov, en riksöversikt*. Riksantikvarieämbetet. Stockholm

Ohlsson, J. 1949. Svabensverks bruk. *Hälsingerunor – en hembygdsbok 1949*. Lund.

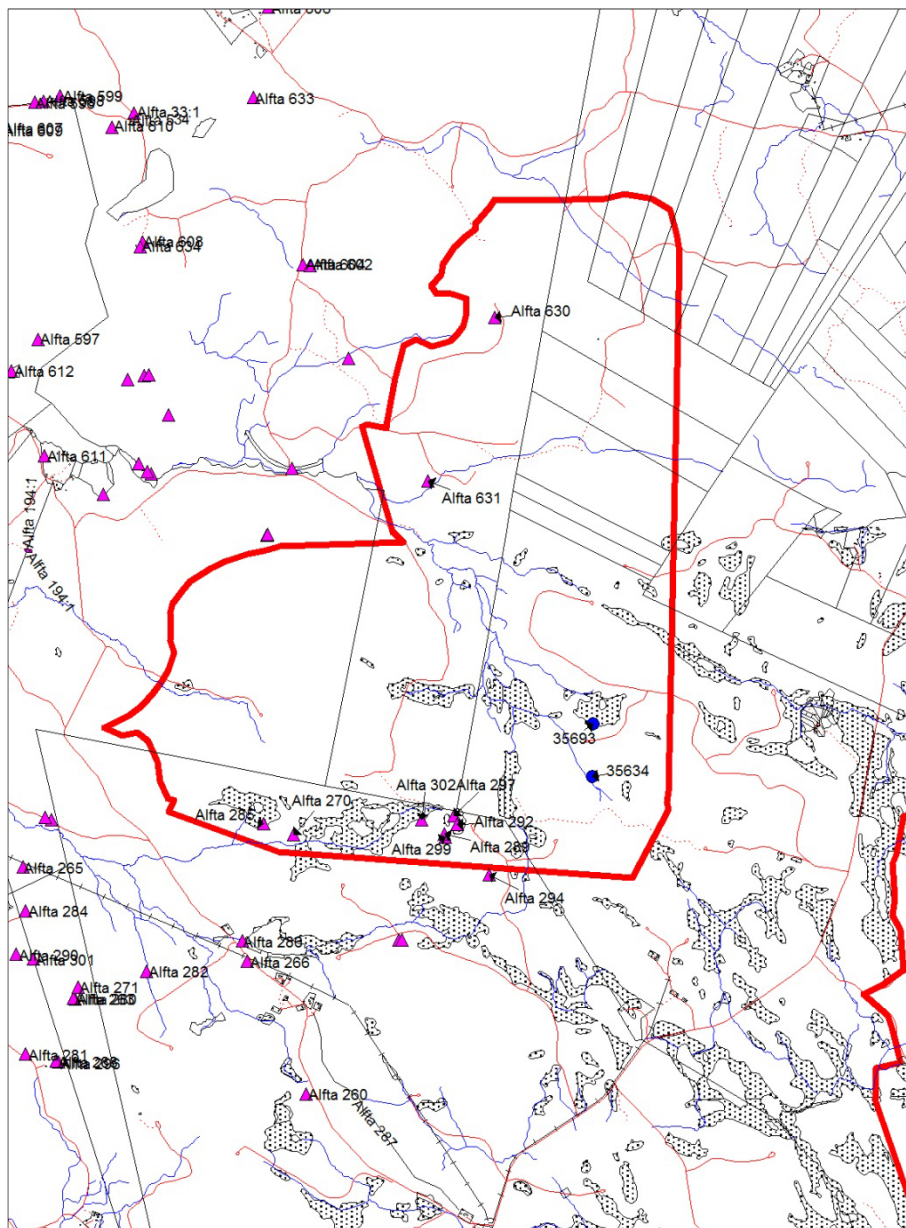
Wedin, M. 2004. *Den skogsfinnska kolonisationen i Alfta, Bollnäs och Hanebo*. Finnbygdens förlag. Falun.

Wedin, M. 2009. *Den skogsfinnska kolonisationen i Norrland*. Finnbygdens förlag. Falun.

BILAGA

Karta 1.

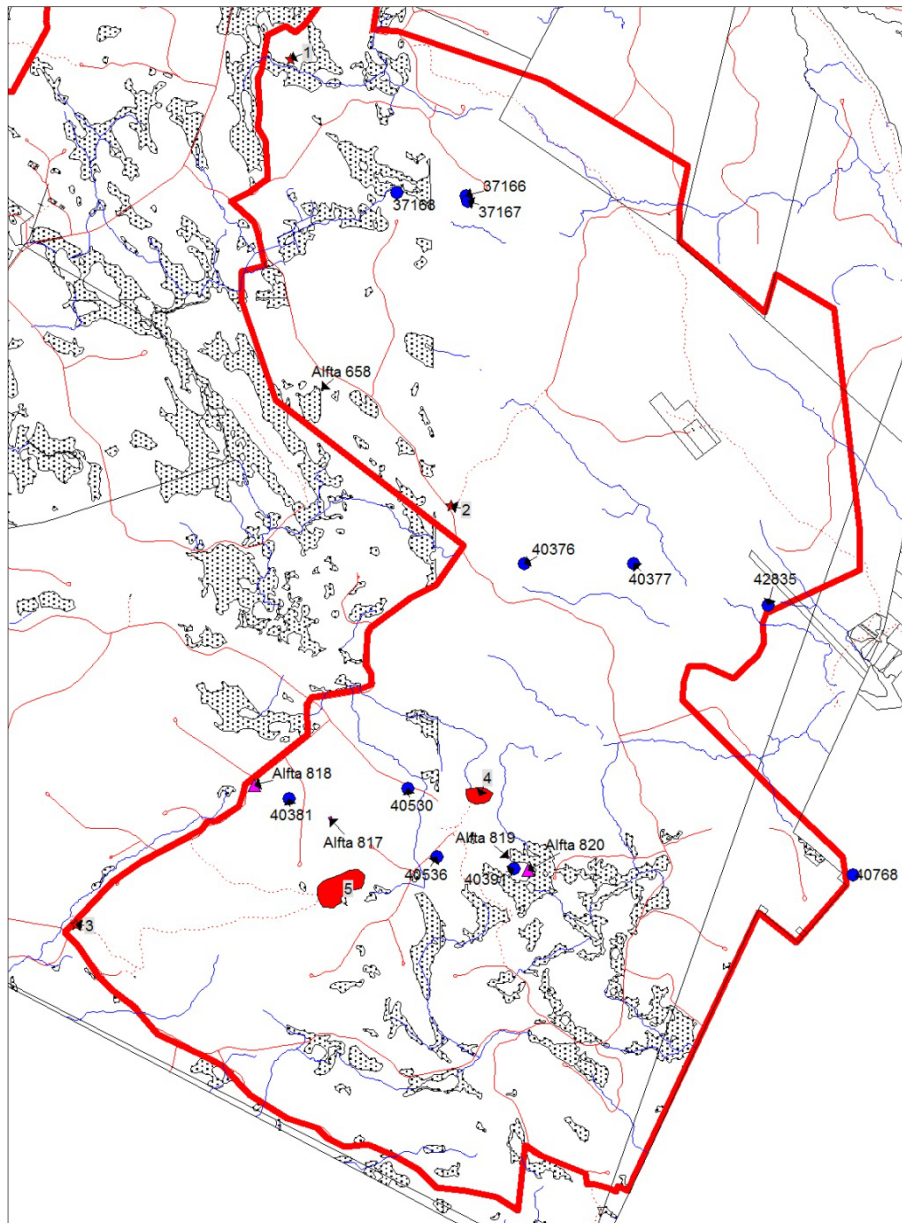
Lämningar i norra förstudieområdet.

Röda stjärnor och ytor=kartexcerperade lämningar. Blå punkter= Skog och Historia lämningar. Lila ytor och trianglar= lämningar ur fornminnesregistret. Numreringen hänvisar till tabellerna 1,2 och 3.

Karta 2.

Lämningar i södra förstudieområdet

Blå punkter= Skog och Historia lämningar. Lila ytor och trianglar= lämningar ur fornminnesregistret. Numreringen hänvisar till tabellerna 1,2 och 3.

LÄNSMUSEET GÄVLEBORG, BOX 746, 801 28 GÄVLE. TEL 026-65 56 00. WWW.LANSMUSEETGAVLEBORG.SE
BESÖKSADRESS: SÖDRA STRANDGATAN 20, GÄVLE. FAKTARUM: STYRMANSGATAN 4, GÄVLE.